

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: ПРОБЛЕМИ ДОСТУПНОСТІ ТА ПУБЛІЧНОСТІ

© Грень Н. М., 2015

Розглянуто питання права на справедливий суд. Особливу увагу зосереджено на елементах цього права. Досліджено доступ до суду як перманентно вагому складову права на справедливий суд. Визначено актуальність доступності судового процесу.

Ключові слова: суд, право на справедливий суд, доступ до суду, перепони, публічність, гласність.

Н. М. Грень

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВЫЙ СУД: ПРОБЛЕМЫ ДОСТУПНОСТИ И ПУБЛИЧНОСТИ

Рассматриваются вопросы права на справедливый суд. Особое внимание сосредоточено на элементах этого права. Исследован доступ к суду как перманентно весомая составляющая права на справедливый суд. Определяется актуальность доступности судебного процесса.

Ключевые слова: суд, право на справедливый суд, доступ к суду, преграды, публичность, гласность.

N. M. Gren

RIGHT TO FAIR TRIAL: PROBLEMS OF ACCESSIBILITY AND PUBLICITY

The article deals with the right to fair trial Particular attention is focused on the elements of the right. Investigated access to court as permanently significant component of the right to a fair trial. Determine the relevance availability litigation.

Key words: court, the right to a fair trial, access to court, obstacles, publicity, publicity.

Постановка проблеми. Право на суд є ключовим правом людини, основоположним елементом права у демократичній та правовій державі. На думку С. П. Погребняка, наявність ефективної судової системи є гарантією “формального” верховенства права [1, с.174]. Від функціонування права на справедливий суд залежить система права загалом, тому що є гарантією захисту всіх інших прав. Досліджуване право передбачає втілення всіх морально-ціннісних надбань людства, оскільки правовий принцип пріоритету загальнолюдських цінностей справедливості, рівності та свободи – не просто блага побажання, а аксіологічний імператив, необхідність здійснення якого сьогодні визнає все світове співтовариство [2, с.95].

Право на справедливий суд має комплексну структуру, складається з багатьох елементів і ототожнення цього права виключно з справедливою процедурою є не цілком вірним.

Зміст права на справедливий суд знаходимо в міжнародних стандартах, серед яких найширше розкривається у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку

незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного типу або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [3].

Слід зазначити, що право на суд охоплює надзвичайно широке поле різноманітних категорій. Воно стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур [3, с. 129].

Воно складається з багатьох елементів і ототожнення цього права виключно справедливою процедурою є не цілком вірним. М. Ентін запропонував таку систему структурних елементів права на справедливий суд: органічні, інституційні, процесуальні та спеціальні. До органічних автор відносить ті, що забезпечують ефективне користування зазначеним правом (доступ до правосуддя і виконання судових рішень); інституційні – це критерії, яким повинна відповідати як судова система держави загалом, так і кожен національний судовий орган зокрема (створення суду і формування складу суду на підставі закону, достатня тривалість повноважень суддів і їх незмінність протягом строку повноважень, незалежність і безсторонність); процесуальні – забезпечують реальну участь особи або її представника в розгляді справи, змагальність процесу, рівність сторін на всіх етапах судового розгляду та розумні строки розгляду; спеціальними елементами вчений вважає додаткові гарантії, визначені в пунктах 2 і 3 Конвенції, що забезпечують додержання універсальних вимог справедливого правосуддя з урахуванням особливостей кримінального процесу [4, с. 86–87]. Українські доктори М. Погорецький, І. Гриценко, В. Городовенко досліджують право на справедливий суд за такою ж схемою [5, с. 4–6; 6, с. 60–62].

Б. Зимненко пропонує іншу інтерпретацію структури статті 6 Конвенції. Він виділяє в ній стосовно до цивільного судочинства право на доступ до суду (включаючи право на ініціювання судового розгляду, право на вирішення справи по суті і заборона необґрунтованого перегляду рішення, що остаточно набрало законної сили), право на виконання судового рішення, а також ті критерії, яким має відповідати судовий розгляд (розумний строк розгляду справи, справедливість, обумовлюється фактичними обставинами конкретної справи; публічність; неупередженість і незалежність; розгляд справи на підставі закону)[7, с. 160–161].

М. де Сальвіа виділяє: право на суд, справедливий судовий розгляд (загальна вимога, що належить до характеру самого процесу в його динаміці і відбиває отриманий результат судового розгляду; рівність сторін, принцип змагальності, належну організацію судових інстанцій, вимогу вмотивованості судових рішень); гласність, незалежність і неупередженість суду; його створення на підставі закону; розумний строк розгляду справи [8, с. 275–482]

Цілком погоджуючись з можливістю таких підходів, усе ж таки основні елементи цього права є визначені в міжнародних стандартах і тлумачаться Європейським судом з прав людини, тому до них відносимо: доступ до суду, публічність судового розгляду, незалежність та безсторонність суду, розумний строк розгляду, рівність учасників, справедлива (належна) процедура розгляду справи.

У межах цієї статті визначимося з першими двома елементами. **Метою** цієї статті є дослідження права на доступ до суду та публічність судового розгляду як елементів права на справедливий суд.

Стан дослідження. Проблему права на справедливий суд, справедливе правосуддя розглядали достатньо науковців. Особливо, на нашу думку, треба відзначити доробки С. Бондарчука, В. Городовенка, І. Гриценка, І. Жаровської, Е. Трегубова, М. Погорецького, С. Сливки та ін. Проте актуальним є дослідження окремих елементів права на справедливий суд.

Виклад основних положень. *Право доступу до суду.* Європейський суд з прав людини у справі “Голдер проти Великої Британії” (1975) вперше зазначає, що сама конструкція права на справедливий суд була би безглуздою та неефективною, якби вона не захищала право на те, що справа взагалі буде розглядатися. Тобто право на справедливість містить у собі право на доступ до суду. Останнє розуміють як безперешкодну можливість звернення до суду, без отримання

спеціальних дозволів, проходження певних процедур, досудових засобів врегулювання спорів, інших додаткових обтяжень для заявника.

Юридичними перешкодами може також вважатися наявність у законодавстві переліку категорій справ, що не підлягають судовому розгляду. Однак вказана норма доводить юрисдикційне право держав у внутрішньому законодавстві визначати певні категорії справ, що не розглядаються в судах, при цьому повинні існувати альтернативні способи захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів, розгляд питань про які виключений з юрисдикції суду.

Доступ до суду передбачає також момент права самостійного звернення, якщо особа вважає, що її права та інтереси порушені, при цьому національні норми права не повинні створювати перешкоди на індивідуальне звернення, з мотивацією, що це право належить компетентному органу чи іншому суб'єкту.

У справі “Ейрі проти Ірландії” Європейський суд зазначив, що фактичні перешкоди можуть порушувати Конвенцію так само, як і юридичні, і вказав, що Конвенція спрямована на те, щоб гарантувати не теоретичні або ілюзорні права, а права, які є ефективними і здійснюються на практиці. Тому право на доступ включає в себе юридичні, процесуальні та фізичні можливості звернення до суду.

Наступною групою обмежень можуть вважатися економічні, які, попри формальну можливість доступу, створюють матеріальні перепони, зокрема високі ставки державних зборів за право розгляду скарги, судових витрат тощо. Національне законодавство також повинне передбачати процесуальні інститути звільнення від сплати судових витрат, надання розстрочки чи відстрочки у їх сплаті залежно від фінансового становища особи. Також міжнародні стандарти відносять до економічних неможливостей матеріально оплатити юридичні послуги фахівця в галузі права. Звертається тут увага на некримінальних категоріях справ, оскільки п. 3 (с) ст. 6 Конвенції чітко зазначає у кримінальному судочинстві обов'язок надання безоплатної правової допомоги. В інших справах перепорою є вимога обов'язкової участі захисника, або ж створення такої громіздкої та обтяжливої процедури, з якою пересічні громадяни не в силі впоратися самостійно.

До слова зазначимо, що деякі науковці повною мірою ототожнюють право на справедливий суд і право на захист. Наприклад, професор О. Джурич, досліджуючи судову практику у Сербії, вважає, що положення ст. 22 Конституції Сербії (кожен має право на судовий захист) є беззмістовним, оскільки вже існує положення ст. 32 (право на законний судовий процес), і “найоптимальніше було б поєднати ці два положення у єдиній статті” [9, с. 128].

“Доступ до правосуддя, – за визначенням І. Жаровської, – є складним правовим механізмом, що являє собою систему правових заходів та засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутися до органів правосуддя та отримати захист свого права” [10, с. 185]. Важливо те, що цитованим автор визначає доступ не тільки як можливість подання звернення до органу правосуддя, але й включає сюди право на отримання справедливого рішення по справі. Зокрема, у справі “Балацький проти України” ЕСПЛ визнав порушенням право на справедливий суд, оскільки заявник був позбавлений доступу до суду, адже районний суд відмовився постановити будь-яке рішення у його справі про незаконне переведення.

Публічний судовий розгляд. Принцип публічності – один з найважливіших для побудови та функціонування системи правосуддя. Словники термін “публічний” визначають як те, що відбувається в присутності публіки, прилюдний, гласний, відкритий [11, с. 512]; також призначений для широкого відвідування та користування [12, с. 100]. Ст. 6 Конвенції вказує, що право на справедливий суд включає публічний розгляд справи. Це означає, що в судову залу мають доступ не тільки сторони чи зацікавлені особи, але будь-які сторонні люди. Більше того, вони не повинні пояснювати власну зацікавленість саме в цьому засіданні. Отже, однією з складових публічності є відкритий розгляд справи. “За своєю суттю відкритість судового процесу означає чіткий та прозорий процес розгляду судової справи, що є зрозумілим для громадськості, а також право громадян бути присутніми під час розгляду судових справ” [13, с.7].

Особливості кожної справи визначають правову можливість встановлення закритої форми розгляду, однак перелік цих випадків повинен бути чітко вказаний у законі. Враховуючи права та

інтереси людини як найвищу цінність, сприймаючи право на індивідуальність особи, міжнародні стандарти надають право за бажанням сторін чи з їх мовчазної згоди встановлювати закритість процесуальних дій. Які підстави можуть бути для закритості розгляду – “преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя” (ст. 6 Конвенції). Вітчизняне законодавство у цій сфері практично повною мірою імплементує позитивну міжнародну та закордонну практику, тому звернемось до нього. Отож це тоді, коли відкритий розгляд може привести до розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, а також за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їхню честь і гідність (ст. 6 ЦПК України); коли це суперечить вимогам щодо охорони державної, комерційної або банківської таємниці, або коли сторони чи одна зі сторін обґрунтовано вимагають конфіденційного розгляду справи і подають відповідне клопотання до початку розгляду справи по суті (ст. 4-4 ГПК України); з метою нерозголошення державної чи іншої таємниці, що охороняється законом, захисту особистого та сімейного життя людини, в інтересах малолітньої чи неповнолітньої особи, а також в інших випадках, установлених законом (ст. 12 КАС України).

Громадськість повинна бути поінформована про хід розгляду процесу, тому принцип публічності вимагає співпраці засобів масової інформації і судових органів. Доступ засобів масової інформації визначається законодавством держав. На думку Верховного Суду США, зловживання свободою слова може мати за негативні наслідки неповагу до суду або розголошення таємниці слідства, тобто відомостей, які мають значення для справи (pretrial publicity). Крім того, задоволення прагнення громадськості знати про судову справу може порушити право підсудного або учасників цивільного процесу на справедливий і неупереджений суд. Відповідно, інтереси правосуддя можуть вимагати обмеження інформації про перебіг судового процесу. Наприклад, з цією метою суд може заборонити журналістам певні дії – фотографувати у залі суду, оприлюднювати імена присяжних або свідків по справі, розповсюджувати іншу інформацію, яка має значення для процесу, робити замальовки учасників процесу тощо [14, с.55]. ЕСПЛ визначає можливим виділити певні категорії справ, щодо яких можливе недопущення представників ЗМІ. Зокрема, у справі Кемпбелл і Фелл Суд постановив, що уряд-відповідач може не допускати публіку і пресу на дисциплінарне провадження у в'язницях з міркувань суспільного порядку і безпеки [15]

Втім, це радше винятки, які зумовлені категоріями справ чи особливостями учасників процесу. Правові стандарти визначають обов'язком співпрацю зі ЗМІ для гласності процесу, належного громадського контролю за судовою владою, недопущення перевищення меж її повноважень та підвищення довіри до судової влади з боку громадян. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи (2003) “Про порядок надання інформації через засоби масової інформації стосовно кримінального судочинства” закликають співпрацювати зі ЗМІ, організувати тренінги з правових питань для журналістів, щоб поширювати знання про процедури і права, пов'язані з кримінальним судочинством [16]. Однак відзначимо, що право на свободу інформації не порушувало право на приватність.

Другим елементом публічності, на нашу думку, слід визначити усність процесу. Учасники процесу наділені можливістю в мовному аспекті обмінюватися своїми усними судженнями, репліками, давати усні пояснення суду з приводу причин їх звернення за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Зазвичай рекомендовано публічність та усність на першій стадії розгляду. У справі Д'енне проти Франції Суд вказав, що, оскільки у цій справі не проводилися публічні слухання перед дисциплінарним органом, який слухав справу вперше, відповідно, не може вважатися виправданням те, що медичний апеляційний орган провів відкриті слухання, оскільки він не може розглядатися як судовий орган, що володіє повною юрисдикцією, зокрема тому, що у нього немає

повноважень оцінити, наскільки призначена дисциплінарним органом міра покарання була пропорційною до провини. Суд також зазначив, що для того, щоб виправдати відсутність публічних слухань, у разі, якщо вони не були проведені судом першої інстанції, вимагаються обставини виняткового характеру [17]. В справі ж “Ахсен проти ФРН” суд зазначив, що для наступних стадій усні публічні слухання не є обов’язковими.

Право публічного розгляду включає не тільки процес розгляду справи, але й відкритість та публічність рішення. Незважаючи на закритість процесу все ж усі рішення підлягають відкритому доступу. Показовим у цьому є рішення у справах “Кемпбелл і Фелл проти Об’єданого Королівства” (1984) [18], “Фазлійський проти Болгарії” (2013) [19], про те, що відсутність публічного оголошення рішення у справі призвела до порушення вимог п. 1 ст. 6 Конвенції, при цьому суд не проголосив свого рішення публічно, оскільки вважав, що наявні підстави для проведення закритого судового розгляду цієї справи.

Це важливий елемент, оскільки судові органи не можуть мотивувати закритістю процесу певні прийняті “неправові” рішення. Форма проголошення є розсудом окремих держав, при цьому не тільки оголошення рішення в залі суду, але й письмова передача в допоміжні структури суду для ознайомлення. Примітною тут є справа “Бірюков проти Росії” про те, що якщо суд під час судового засідання зачитує лише резолютивну частину судового рішення, а повний текст судового рішення направляє сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, не даючи можливості громадськості з ним ознайомитися, наведене є порушенням публічного порядку проголошення судового рішення.

В цьому контексті важливо “визначити обов’язок суду детально мотивувати причини та підстави кожного конкретного виняткового випадку, який обумовлює відкладення складання повного рішення у справі і зазначення, коли можна ознайомитися з повним рішенням суду у канцелярії суду, не обмежуючись при цьому колом осіб, які беруть участь у справі” [20, с. 66].

Публічність рішення надає можливість громадського контролю за владою, у цьому випадку судовою. Громадськість має можливість отримати інформацію про мотиви, підстави на основі чого суд прийняв саме таке рішення, які докази та аргументи стали основою рішення, які відхилені та з яких підстав.

Проте застерігаємо від абсолютизації принципу публічності, оскільки це спричиняє девіантні прояви. Звернемося до історії. За часів дії Декрету СНК РСФСР від 24 листопада 1917 року “Про суд” будь-які громадяни були наділені правами ставити питання свідкам, обвинуваченим, кожен мав змогу виступити як обвинувач або захисник. Таким чином радянська влада намагалась більше забезпечити свою участь у судових процесах і можливість вплинути на їхній результат, ніж справедливий розгляд справ [21, с. 67]. Розширення публічності поза правові межі спричиняє відсутність справедливості у судовому рішенні.

Отож слід погодитися з дослідником права на суд Е. Трегубовим у тому, що публічний характер розгляду справи спрямований на захист особи від таємного, не підконтрольного суспільству відправлення правосуддя. З іншого боку, публічність є важливим інструментом, який сприяє зміцненню довіри до діяльності судової системи [22, с. 360–361]. Таке ж підтверджено ЕСПЛ у багатьох справах, одна з останніх “Рякіб Бірюков проти Росії” (2008) [23]. Публічність процесу тягне повагу до суду, підвищення рівня правових знань, довіри до судових інституцій, а в широкому аспекті – підвищення рівня правової культури населення.

Висновок. Право на справедливий суд є одним з ключових, оскільки без належного забезпечення цього права всі інші права особи залишаються незахищеними. На сьогодні відсутній єдиний підхід щодо структурних елементів права на справедливий суд. На нашу думку, основними є: доступ до суду, публічність судового розгляду, незалежність та безсторонність суду, розумний строк розгляду, рівність учасників, справедлива (належна) процедура розгляду справи.

Доступ до суду – це фізична, юридична, процесуальна та економічна безперешкодна можливість звернення до суду та отримання справедливого рішення, без попередніх спеціальних дозволів, проходження певних процедур, досудових засобів врегулювання спорів, інших додаткових обтяжень для заявника.

Публічність передбачає відкритий розгляд справи, усність процесу, публічність рішення та доступність рішення для сторін, громадськості, засобів масової інформації. Закритість судового процесу не виступає правовою перепорою для недотримання принципу публічності.

Перспективою подальших досліджень є аналіз інших визначених попередньо елементів права на справедливий суд.

1. Погребняк С. П. *Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : моногр.* / С. П. Погребняк. – Х., 2008. – 240 с. 2. Столович Л. Н. *Об общечеловеческих ценностях* / Л. Н. Столович // *Вопросы философии.* – 2004. – № 7. – С. 95–96. 3. Коваль І. *Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України* / І. Коваль // *Право України.* – 2006. – № 10. – С. 129–132. 4. Энтин М. *Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза* / М. Энтин // *Конституционное право: Восточноевропейское обозрение.* – 2003. – № 3(44). – С. 85–97. 5. *Право на справедливий суд* / М. Погорецький, І. С. Гриценко // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* – 2012. – Вип. 91. – С. 4–8. 6. Городовенко В. *Забезпечення права на справедливий судовий розгляд* / В. Городовенко // *Слово Національної школи суддів України.* – 2013. – № 4. – С. 60–62. 7. Зимненко Б. Л. *Международное право и правовая система Российской Федерации. Особенная часть : курс лекций* / Б. Л. Зимненко. – М. : Статут, 2010. – 416 с. 8. Сальвиа М., де. *Прецеденты Европейского Суда по правам человека* / М. Сальвиа, де. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 1072 с. 9. Джурич О. Б. *Судова процедура в Республіці Сербія (європейський шлях розвитку)* / О. Б. Джурич // *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право.* – 2014. – № 1. – С. 126–129. 10. Жаровська І. М. *Доступність права: теоретико-правові проблеми* / І. М. Жаровська. – Львів: Вид-во ЛКА, 2007 – 208 с. 11. *Великий тлумачний словник української мови* / [упоряд. Т. В. Ковальова]. – Харків : ФОЛІО, 2005. – 766 с. 12. *Великий тлумачний словник : сучас. укр. мова: [100000 від А до Я]* / [А. П. Загнітко, І. А. Щукіна]. – Донецьк: БАО, 2008. – 703 с. 13. Бондарчук С. А. *Гласність та відкритість судового процесу як гарантії доступу до правосуддя* / С. А. Бондарчук // *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* – 2010. – № 4(2). – С. 6–11. 14. Червяцова А. О. *Свобода вираження поглядів та право на справедливий суд: вирішення конфлікту в практиці Верховного Суду США* / А. О. Червяцова // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право.* – 2013. – № 1062, вип. 14. – С. 55–58. 15. Кэмпбелл (Campbell) и Фелл (Fell) против Соединенного Королевства. *Судебное решение от 28 июня 1984 г. / Европейская конвенция о защите прав человека: право и практика.* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461410/2461410.htm>. 16. *Рекомендация № R (2003) 13 Комитета министров та Европы государствам-членам “О порядке предоставления информации о разби-рательствах по уголовным делам через средства массовой информации”* / Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_870](http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_870). 17. Шевчук С. *Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції* / С. Шевчук. – Вид. 2-ге, випр., доп. – К. : Реферат, 2007. – 848 с. 18. *Рішення Європейського суду у справі “Кемпбелл і Фелл проти Об’єднаного Королівства” від 28 червня 1984 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : echr.ru/documents/doc/2461410/2461410.htm. 19. *Рішення Європейського суду у справі “Фазлійський проти Болгарії” від 16 квітня 2013 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/>. 20. Ізарова І. О. *Проблеми реалізації принципу публічності під час ухвалення рішення суду в цивільному судочинстві* / І. О. Ізарова // *Право і суспільство.* – 2014. – № 3. – С. 61–67. 21. Ізарова І. *Принцип публічності в цивільному процесі і його зміст* / І. Ізарова // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* – 2011. – Вип. 89. – С. 66–69. 22. *Право на справедливий суд в практиці європейського суду з прав людини* / Е. Л. Трегубов // *Форум права.* – 2010. – № 1. – С. 358–363. 23. *Рішення Європейського суду у справі “Рякіб Бірюков проти Росії” від 17 січня 2008 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.Ua/clients/vs.nsf/3>.